

اشتغال زنان روستایی، درآمد و اثر آن در خوداتکایی آنها

دکتر امیرمظفر امینی

عضو هیات علمی گروه توسعه روستایی

دانشگاه صنعتی اصفهان

مهندس مسعود رضانی

دانشجوی کارشناسی ارشد رشته توسعه روستایی

دانشگاه صنعتی اصفهان

مقدمه

در مباحثی که امروزه پیرامون توسعه مطرح می‌گردد، نیروی انسانی به عنوان اساس و بنیان این مقوله مورد توجه قرار می‌گیرد. از جمله موضوعاتی که در سال‌های اخیر بیش از پیش توجه صاحب‌نظران را به خود معطوف داشته است، اهمیت نقش زنان در برنامه‌های رشد و توسعه می‌باشد.

در کشور ما بخش قابل توجهی از زنان - این نیمه جمعیت - نه تنها بایستی نقش کلیدی‌شان را که عمدتاً در چارچوب اقتصاد خانه قابل طرح است به عهده داشته باشند، که به دنبال تحولات پدید آمده در سال‌های اخیر، در عرصه‌های اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی نیز نقش روبه‌تزایدی را به عهده گرفته‌اند. شاید استنتاج واقع‌بینانه‌ای باشد، اگر بگوییم که همراه با توسعه نقش محقق‌یاد شده‌ای که نصیب زنان در سطح جامعه ما شده است، جهت تدوین قوانین و آیین‌نامه‌های مربوطه و ایجاد و تأسیس نهادها و سازمان‌های اجتماعی متناسب با این تحول نیز، تلاش‌هایی اساسی و بنیادین

در سطح جامعه انجام گرفته است.

اما آنچه که مربوط است به زنان روستایی، این گروه، نه تنها در جامعه مردسالار روستا از قدیم‌الایام و تا این زمان بخش عظیمی از فعالیت‌های اقتصادی جامعه روستایی را به دوش داشته‌اند. "از دیدگاه اهل نظر، نقش کلیدی زنان در جامعه روستایی از اهمیت و اعتباری برخوردار است که قطعاً بدون مشارکت فعال آنها، اقتصاد خانوار و روستا اگر با تعطیلی روبرو نشود با جدی‌ترین بحران‌ها درگیر خواهد شد." (۱)

آمارهای مختلف حاکی از مشارکت وسیع زنان روستایی کشور ما در فعالیت‌های اقتصادی است. آنها ۷۰ درصد از زراعت برنج را به عهده دارند. در پاره‌ای از مناطق ۹۰ درصد آنها به کار قالی‌بافی اشتغال دارند. (۲) در استان مازندران ۹۰ درصد از امور مربوط به کشت سبزی و صیفی و همچنین پرورش کرم ابریشم به عهده زنان می‌باشد. (۳) مشارکت آنها در فعالیت‌های دامپروری در کل کشور بیش از ۵۰ درصد برآورد شده است. (۴)

زنان روستایی ما بی‌تردید، از محروم‌ترین اقشار اجتماعی این مملکت محسوب می‌شوند. آنها نه تنها در طول زندگیشان و در چارچوب اقتصاد خانه، امور خانه‌داری را به عنوان یک نقش محول به عهده گرفته‌اند که در فعالیت‌های اقتصادی خانوار نیز از زمان توانستن یک رکن اصلی به حساب می‌آیند.

بسیاری از نظریه‌پردازان اعتقاد دارند که هرچه فعالیت زنان در عرصه اقتصادی گسترش یابد، نقش آنها از نظر اجتماعی و به‌ویژه در مشارکت، تصمیم‌گیری و به دست گرفتن مسئولیت‌ها بیشتر خواهد شد. نظریه فوق را می‌توان به عنوان یک اصل، در جوامع رشد یافته و به عنوان یک واقعیت ملموس، کم و بیش در جامعه شهری ایران شاهد بود. با افزایش اشتغال بانوان در خارج از خانه و ارتباط مستقیم این افزایش با گسترش نقش‌های اجتماعی

و در نتیجه اشغال پایگاه‌های اجتماعی مشخص توسط آنها در چند دهه اخیر، در عمل تا اندازه زیادی واقعیت را با این اصل منطبق می‌بینیم. اما آنچه که به زنان روستایی کشور ما مربوط است، متأسفانه به جهت شرایط اجتماعی حاکم بر این جوامع - و شاید کم‌توجهی برنامه‌ریزان - می‌توان عنوان نمود که علی‌رغم ارزش و اعتباری که کار و فعالیت آنها در اقتصاد خانه و جامعه دارد، از جهات اجتماعی، فرهنگی و سیاسی و اصولاً در سطوح تصمیم‌گیری به هیچ‌وجه نقشی هم‌سنگ و متناسب با ارزش نقش اقتصادی‌شان ندارند. (۵)

در این نوشتار که جهت ارائه به همایش "اعتبارات خرد و زنان روستایی" تدوین شده و مبتنی بر یافته‌های یک پژوهش میدانی می‌باشد تلاش می‌شود تا ضمن شناخت اهمیت فعالیت‌های اقتصادی زنان روستایی بخش موغار شهرستان اردستان، میزان خوداتکایی آنها در کسب درآمد حاصل از دست‌رنجشان را بررسی کرده، همچنین درجه استقلال آنها در هزینه کردن این درآمد را به بحث بگذاریم. در این ارتباط سعی می‌شود تا مهم‌ترین عواملی که در دریافت درآمد حاصل از فعالیت اقتصادی آنها و میزان استقلال در هزینه کردن آن مؤثر است را مورد تجزیه و تحلیل قرار دهیم.

مواد و روش‌ها

جامعه آماری پژوهش را روستاهای بخش موغار شهرستان اردستان تشکیل داده، از طریق روش نمونه‌گیری چند مرحله‌ای، متناسب با جمعیت هر روستا، در مجموع ۱۶۷ واحد نمونه تعیین شده، به روش تصادفی سیستماتیک پاسخگویان انتخاب شدند.

ابزار جمع‌آوری اطلاعات پرسشنامه‌ای مشتمل بر دو بخش، بخش

نخست در زمینه کسب اطلاعات مرتبط با ویژگی های شخصی پاسخگو و بخش دوم جهت دریافت اطلاعات مورد نیاز برای حصول به اهداف پژوهش بوده است. در ابتدا پرسشنامه به آزمون گذارده شده، روایی و پایایی آن مورد تأیید قرار گرفت.

پرسشگران تعدادی از دانشجویان دانشکده منابع طبیعی دانشگاه صنعتی اصفهان بودند؛ که پس از آموزش و توجیه لازم، در سال ۱۳۷۸ اقدام به جمع آوری اطلاعات از طریق تکمیل پرسشنامه‌ها در میدان تحقیق نمودند. پردازش داده‌ها از طریق رایانه و با استفاده از نرم‌افزار SPSS انجام گرفت. تکنیک‌های آماری شامل آزمون‌ها و رگرسیون بوده است.

نتایج و بحث

پاسخگویان را از نظر سنی در سه گروه جوان، میان سال و سالمند تقسیم نموده، جدول زیر از داده‌های آماری به دست آمده تنظیم گردید.

جدول (۱) توزیع پاسخگویان به تفکیک سن

سن	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
کمتر از ۳۰ سال	۴۴	۲۶/۳	۲۶/۳
۳۱ تا ۵۰ سال	۸۰	۴۷/۹	۷۴/۹
۵۱ سال و بیشتر	۴۳	۲۵/۸	۱۰۰
جمع	۱۶۷	۱۰۰	-

از نظر سنی ملاحظه می شود که در سن میانی (۳۱ تا ۵۰ سال) حدود نیمی از پاسخگویان قرار داشته، مابقی به نسبت تقریباً مساوی در دو سن

نخستین و آخرین تقسیم شده‌اند.

به لحاظ مدت زمان تأهل نیز پاسخگویان را در سه گروه در نظر گرفته، گروه اول زنانی که از مدت تأهل آنها کمتر از ده سال می‌گذرد، گروه دوم بانوانی با زمان تأهل بین ۱۱ تا ۲۰ سال و سومین گروه را پاسخگویان با دوره تأهل بیش از ۲۱ سال تشکیل می‌دهند.

جدول (۲) توزیع پاسخگویان به تفکیک مدت زمان تأهل

مدت زمان تأهل	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
کمتر از ۱۰ سال	۳۷	۲۲/۱	۲۲/۱
۱۱ تا ۲۰ سال	۶۰	۳۶	۵۸/۱
۲۱ سال و بیشتر	۷۰	۴۱/۹	۱۰۰
جمع	۱۶۷	۱۰۰	-

پاسخگویان را به لحاظ داشتن فعالیت اقتصادی غیر از خانه‌داری، از گروه پاسخگویان که به جز خانه‌داری فعالیت دیگری ندارند، تفکیک نمودیم.

جدول (۳) تفکیک پاسخگویان از نظر فعالیت اقتصادی

فعالیت اقتصادی	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
دارای فعالیت اقتصادی	۱۴۵	۸۶/۸	۸۳/۲
بدون فعالیت اقتصادی	۲۲	۱۳/۲	۱۰۰
جمع	۱۶۷	۱۰۰	-

داده‌های جدول فوق بیانگر این واقعیت است که حدود ۸۷ درصد از پاسخگویان علاوه بر فعالیت خانه‌داری، شاغل در فعالیتی اقتصادی هستند. تنها ۱۳/۲ درصد از آنها فعالیت اقتصادی ندارند. این موضوع به خودی خود می‌تواند بیانگر اهمیت نقش زنان روستایی در فعالیتهای اقتصادی روستا باشد. از این پس تجزیه و تحلیل‌ها براساس گروه اخیر انجام خواهد شد. شناخت نوع فعالیت این گروه از پاسخگویان و تعدد آن در جدول زیر مشاهده می‌شود. بیش از نیمی از زنان دارای دو یا سه فعالیت اقتصادی می‌باشند.

جدول (۴) تفکیک پاسخگویان دارای فعالیت اقتصادی برحسب نوع فعالیت

نوع فعالیت اقتصادی	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
دارای یک فعالیت اقتصادی :			
زراعت	۱۷	۱۱/۷	۱۱/۷
دامپروری	۱۳	۹	۲۰/۷
صنعت دستی	۲۸	۱۹	۴۰
کارگری	۲	۱/۴	۴۱/۴
جمع	۶۰	۴۱/۴	—
دارای دو فعالیت اقتصادی :	۴۹	۳۳/۸	۷۵/۲
دارای سه فعالیت اقتصادی :	۳۶	۲۴/۸	۱۰۰
جمع	۱۴۵	۱۰۰	—

از پاسخگویان، در مورد چگونگی دریافت درآمد حاصل از فعالیت‌هایشان، سوال گردید. بخش اعظم آنها یا درآمد خود را شخصاً دریافت نداشته و یا اگر دریافت می‌داشته‌اند، تنها بخشی از آن را تحصیل می‌نموده‌اند.

جدول (۵) سهم دریافتی پاسخگویان از درآمد خود

درصد تجمعی	درصد	فراوانی	سهم دریافتی از درآمد
۱۷/۲	۱۷/۲	۲۵	تمام
۹۳/۸	۷۶/۶	۱۱۱	بخشی
۱۰۰	۶/۲	۹	هیچ
-	۱۰۰	۱۴۵	جمع

چنانچه داده‌های فوق نشان می‌دهد، تنها ۱۷/۲ درصد از پاسخگویان، کل درآمد ناشی از فعالیت اقتصادی خود را شخصاً دریافت می‌کنند. ۷۶/۶ درصد تنها بخشی از آن را دریافت داشته و ۶/۲ درصد هیچ سهمی از دست‌رنج خود را دریافت نمی‌دارند.

دستاوردهای حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد که کار بانوان روستایی از اهمیت ویژه‌ای در اقتصاد خانوار برخوردار است. از پاسخگویان سوالی با سه گزینه پرسش شد که: "اگر فعالیت اقتصادی نداشته باشید چه وضعیتی برای خانواده شما پدید خواهد آمد." جدول زیر نتیجه حاصل از پاسخ‌های آنهاست.

جدول (۶) چگونگی وضعیت خانوار در صورت عدم فعالیت پاسخگویان

درصد تجمعی	درصد	فراوانی	چگونگی وضعیت خانوار
۵۳/۸	۵۳/۸	۷۸	با مشکل حاد روبرو می‌شوند
۸۰	۲۶/۲	۳۸	با مشکل روبرو می‌شوند
۱۰۰	۲۰	۲۹	مشکل چندانی نخواهند داشت
-	۱۰۰	۱۴۵	جمع

به این ترتیب مشاهده می شود که برای بیش از نیمی از خانوارهای پاسخگو در این پژوهش، کار اقتصادی زنان یک موضوع حیاتی است و در مجموع برای ۸۰ درصد از خانواده‌ها، عدم فعالیت بانوان، خانواده آنها را با مشکل روبرو خواهد ساخت.

از پاسخگویان در مورد میزان استقلال آنها در هزینه کردن درآمد حاصل از فعالیتشان سوال شد. بخش قابل توجهی از آنها امکان خرج کردن درآمد خود را بدون نظارت و یا اجازه شوهر، غیرممکن دانسته‌اند.

جدول (۷) چگونگی وضعیت امکان هزینه کردن درآمد ناشی از فعالیت اقتصادی

چگونگی هزینه کردن درآمد	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
آزاد یا مستقل از همسر	۱۱	۷/۶	۷/۶
غیرممکن یا با اجازه همسر	۱۳۴	۹۲/۴	۱۰۰
جمع	۱۴۵	۱۰۰	-

چنانکه جدول فوق نشان می دهد بیش از ۹۰ درصد بانوان روستایی منطقه مورد تحقیق، حق هزینه کردن درآمد حاصل از کار اقتصادی خود را نداشته، تنها ۷/۶ درصد امکان آن را دارند.

از این جهت می توان نتیجه گرفت که زنان روستایی در امر تصمیم‌گیری، حتی برای هزینه کردن دست‌رنج خود نیز فاقد اختیار لازم می باشند. بنابراین در مجموع، تعمیم ارتباط بین فعالیت زنان در خارج از منزل و صاحب درآمد بودن از یک سو و استقلال آنها از سوی دیگر، با نتایجی که ذکر گردید، حداقل برای بخش روستایی ما می تواند مورد سوال جدی قرار گیرد.

اما نکته حایز اهمیت این است که، به نظر می رسد، هر چه سهم دریافتی

زن از درآمدش بیشتر باشد، قدرت او در تصمیم‌گیری برای هزینه کردن آن بیشتر می‌شود. جدول زیر مبین این نکته است.

جدول (۸) ارتباط بین سهم دریافتی پاسخگو از درآمد و چگونگی هزینه کردن آن (به درصد)

هیج	بخشی	تمام	سهم دریافتی از درآمد	چگونگی هزینه کردن درآمد دریافتی
-	۱/۹	۳۳/۵		آزاد یا مستقل از همسر
۱۰۰	۹۸/۱	۶۶/۵		غیرممکن یا با اجازه همسر
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰		جمع

داده‌های جدول فوق بیانگر این واقعیت است که رابطه مستقیمی بین سهم دریافتی از درآمد و میزان استقلال بانوان روستایی در هزینه کردن آن به چشم می‌خورد.

در این ارتباط به نظر می‌رسد که طول زمان زناشویی نیز در میزان سهم پاسخگویان در دریافت درآمدها مؤثر باشد.

جدول (۹) ارتباط طول مدت زمان تأهل و سهم دریافتی پاسخگویان از درآمدها (به درصد)

جمع	هیج	بخشی	تمام	سهم دریافتی درآمد	طول زمان تأهل
۱۰۰	۳	۸۷/۳	۹/۷		کمتر از ۱۰ سال
۱۰۰	۳/۷	۷۹	۱۷/۳		۱۱ تا ۲۰ سال
۱۰۰	۳/۹	۷۳/۵	۲۲/۶		۲۱ سال و بیشتر

همانگونه که ملاحظه می شود با افزایش طول زمان تأهل، سهم دریافتی پاسخگویان، به ویژه در گروه نخست، افزایش می یابد. در این ارتباط داده های زیر گواهی می دهد که طول زمان زناشویی همچنین در میزان استقلال پاسخگویان در هزینه کردن درآمدهایشان نیز تأثیر قابل توجهی دارد.

جدول (۱۰) ارتباط طول مدت زمان تأهل و استقلال پاسخگویان

در هزینه کردن درآمدهایشان (به درصد)

جمع	غیرممکن یا با اجازه همسر	آزاد یا مستقل از همسر	چگونگی هزینه کردن درآمد مدت زمان تأهل
۱۰۰	۹۶/۸	۳/۲	کمتر از ۱۰ سال
۱۰۰	۹۴/۳	۷/۱	۱۱ تا ۲۰ سال
۱۰۰	۸۷/۹	۱۲/۱	۲۱ سال و بیشتر

داده های حاصل از این پژوهش همچنین نشان دهنده این است؛ که بین سن پاسخگویان و میزان استقلال آنها در هزینه کردن درآمدهایشان نیز رابطه ای معنی دار وجود دارد. به این ترتیب ملاحظه می شود که با افزایش سن بر میزان استقلال پاسخگویان در هزینه کردن درآمدهایشان افزوده می شود.

جدول (۱۱) ارتباط بین سن پاسخگویان و میزان استقلال آنها در هزینه کردن درآمدها (به درصد)

جمع	غیرممکن یا بالاجازه همسر	آزاد یا مستقل از همسر	چگونگی هزینه کردن درآمد
			سن
۱۰۰	۹۴/۶	۵/۴	کمتر از ۳۰ سال
۱۰۰	۹۲/۹	۵/۷	۳۱ تا ۵۰ سال
۱۰۰	۸۸/۶	۱۱/۴	۵۱ سال و بیشتر

علاوه بر موارد ذکر شده، تعدد فعالیت که خود بیانگر کاهش اتکای زن به یک فعالیت مطمئن اقتصادی از یک طرف، و از سوی دیگر کم‌رنگ شدن نقش و وزن اقتصادی او باشد نیز به نظر می‌رسد که در عدم استقلال زنان روستایی در هزینه کردن درآمدها، بی‌تأثیر نیست. جدول زیر مبین این واقعیت است.

جدول (۱۲) ارتباط بین تعداد شغل و میزان استقلال پاسخگویان در هزینه کردن درآمدها (به درصد)

جمع	غیرممکن یا بالاجازه همسر	آزاد یا مستقل از همسر	چگونگی هزینه کردن درآمد
			سن
۱۰۰	۹۰/۷	۹/۳	یک فعالیت
۱۰۰	۹۱/۸	۸/۲	دو فعالیت
۱۰۰	۹۷/۲	۲/۸	سه فعالیت

نکته قابل تأمل دیگر در این زمینه اثر شغل همسران زنان پاسخگوست، که هم در ارتباط با سهم دریافتی آنها از درآمدها؛ و هم در مورد میزان استقلالشان در هزینه کردن ثمره فعالیت‌های اقتصادی خود، بسیار معنی‌دار می‌باشد.

جدول (۱۳) ارتباط شغل همسران پاسخگویان و سهم دریافتی آنها

از درآمدهایشان (به درصد)

جمع	هیچ	بخشی	تمام	سهم دریافتی از درآمد شغل همسر
۱۰۰	۴/۴	۸۰/۸	۱۴/۸	کشاورزی (دامدار - زارع)
۱۰۰	-	۷۱/۲	۲۸/۸	کارگری
۱۰۰	-	۶۴/۱	۳۵/۹	آزاد

به روشنی ملاحظه می شود؛ که درصد بیشتری از همسران مردانی با مشاغل آزاد، و در مقایسه با مشاغل کارگری، درآمد حاصل از فعالیت اقتصادی خود را دریافت می کنند. در این مورد وضعیت همسران کشاورزان در قیاس با دو گروه فوق نامناسب تر می باشد، بنحوی که ۴/۴ درصد آنها حتی در برخوردار شدن از کوچکترین سهم حاصل از فعالیت هایشان نیز محروم مانده اند. این وضعیت در مورد میزان استقلال پاسخگویان در هزینه کردن درآمدهایشان نیز به نوعی تکرار می شود.

جدول (۱۴) ارتباط شغل همسران پاسخگویان و استقلال آنها در

هزینه کردن درآمدهایشان (به درصد)

جمع	غیرممکن یا با اجازه همسر	آزاد یا مستقل از همسر	چگونگی هزینه کردن درآمد شغل همسر
۱۰۰	۹۴/۲	۵/۸	کشاورزی (دامدار-زارع)
۱۰۰	۸۵/۷	۱۴/۳	کارگری
-	۸۰	۲۰	آزاد

داده‌های جدول فوق همچنین مؤید آن است، که میزان استقلال پاسخگویان در هزینه کردن درآمدهشان با شغل همسران آنها ارتباط دارد. در این زمینه کمترین استقلال برای زنانی است؛ که دارای همسر کشاورز هستند. پس از آن و با اختلاف، بانوانی که دارای همسرانی با مشاغل کارگری و یا آزاد هستند، قرار دارند.

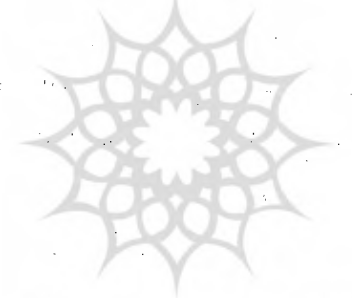
نتیجه‌گیری

دستاوردها و تجزیه و تحلیل‌های آماری حاصل از این پژوهش بیانگر مشارکت قابل توجه زنان روستایی منطقه مورد تحقیق، در فعالیت‌های خارج از خانه می‌باشد. اهمیت این فعالیت‌ها به حدی است؛ که واقعیتی تنها کمتر از ۲۰ درصد از پاسخگویان قادر به دریافت درآمد حاصل از دسترنج خود بوده‌اند، مابقی یا از دریافت آن محرومند و یا تنها می‌توانند بخشی از آن را دریافت کنند. برای اکثر قریب به اتفاق پاسخگویان ۹۲/۴ درصد، هزینه کردن درآمد حاصل از فعالیت‌های اقتصادیشان یا غیر ممکن است و یا مجوز همسر را طلب می‌کند.

در مجموع به نظر می‌رسد؛ که با وجود اهمیت درخور فعالیت‌های اقتصادی بانوان روستایی، کار آنها تأثیر قابل توجهی در میزان استقلال و خوداتکاییشان نداشته است. اما نکته قابل تأمل این است که از یک طرف با افزایش سهم درآمدی که زنان روستایی شخصاً دریافت می‌کنند و از طرف دیگر با افزایش سن و قدمت دوره زناشویی آنها، بر میزان خوداتکاییشان افزوده می‌شود. شغل همسران پاسخگویان نیز در این زمینه اثری بامعنی دارد.

منابع

- ۱- امینی، امیرمظفر. (۱۳۷۶). "زنان روستایی، آموزش و بهره‌وری"، همایش خانواده و بهره‌وری. نهاد ریاست جمهوری. تهران.
- ۲- ناصری، س. (۱۳۷۵). "جایگاه زنان روستایی در توسعه اقتصادی روستا". ماهنامه صالحین روستا. شماره ۱۳۱. سال پانزدهم. آذرماه.
- ۳- روزنامه ایران. (۱۳۷۶). "زنان، زمین و شکوفایی خاک". شماره ۶۵۷ - ۲۴ اردیبهشت.
- ۴- رشادت، حکیمه. (۱۳۷۵). "مشارکت زنان روستایی در توسعه دامپروری". ماهنامه صالحین روستا. شماره ۱۳۱. سال پانزدهم. آذرماه.
- ۵- امینی، امیرمظفر. (۱۳۷۵). "زنان آموزشگر، پیام‌آور بهبودی و تحول برای جامعه روستایی". اولین سمینار سراسری کارگران نمونه زن کشور. اصفهان.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 رتال جامع علوم انسانی